

GIJS VAN OENEN

FILOSOFIE VAN DE PRAXIS: WAT LOLLE NAUTA (NIET) HEEFT NAGELATEN

Recensie van: Lolle Nauta (2008) *Politieke stukken. Een pleidooi voor kosmopolitisme*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep, Amsterdam, 144 p.

Krisis, 2009, Issue 1
www.krisis.eu

Er zullen maar weinig *Krisis*lezers zijn die nog nooit van Lolle Nauta hebben gehoord. Zoals René Gabriëls eind 2006 in zijn *in memoriam* voor dit blad schreef, was Nauta een soort *godfather* voor meerdere generaties Nederlandse filosofen. Vooral voor linkse, geëngageerde filosofen – het soort dat Nauta's vakgebied van de sociale en cultuurfilosofie frequent teert. En vooral in Groningen, al heel lang een politiek en filosofisch bolwerk van de sociaaldemocratie. Postuum verscheen eind vorig jaar *Politieke stukken*, een door René Gabriëls geredigeerde collectie van Nauta's laatste geschriften, met een voorwoord van Nauta's opvolger René Boomkens.

Ook zonder de inleiding van Boomkens en het nawoord van Gabriëls te hebben geraadpleegd, is het voor de lezer glashelder dat de filosoof Nauta geen last had van reputatieangst of andere misplaatste opvattingen over geleerdheid. De 'stukken' zijn in typische Nautastijl geschreven. Ze zijn academisch van aard maar getuigen altijd van concrete persoonlijke betrokkenheid. Er blijkt eenvoudig en duidelijk uit wat de auteur vindt, wat hij goedkeurt en wat hij afwijst. De argumentatie is onopgesmukt; geleerde discussies zijn er omwille van de zaak, niet omgekeerd. Nauta's boodschap is: laten we zo veel mogelijk schrijven vanuit duidelijke over-

tuigingen, om die overtuigingen vervolgens zo veel mogelijk kans op verwerkelijking te geven.

De bundel bevat zes stukken van Nauta, die overigens op de eerste twee hoofdstukken na al eerder verschenen. Het eerste stuk, over mensenrechten, zet meteen de toon. Vanuit de filosofie kan men zoveel kanttekeningen als men wil plaatsen bij de grond waarop mensenrechten rusten, maar volgens Nauta kan men niet meer om ze heen zodra men eenmaal het beginsel van menselijke gelijkheid heeft erkend. De vertaling naar lokale contexten kan problematisch zijn, maar ook daar formuleert Nauta even simpele als krachtige uitgangspunten die loochening van mensenrechten in de praktijk moeilijk zullen maken. Ten slotte wijst hij op het performatief karakter van mensenrechtenverklaringen: erover spreken draagt al bij aan hun verwerkelijking, of zet ze in ieder geval kracht bij.

Verder vinden we in de bundel beschouwingen over een mogelijke herwaardering van de politieke filosofie van Helmuth Plessner, een van Nauta's leermeesters, over de dubbele tong waarmee we nog steeds spreken wanneer het gaat over noordzuidproblematiek en over burgerschap. Dat laatste is het belangrijkste thema van de bundel. Het wordt op verschillende manieren uitgewerkt. In het tweede hoofdstuk gaat het om het begrip '*civil society*', burgerlijke samenleving dus. Nauta is hier niet zo zeer geïnteresseerd in het klassieke onderscheid tussen 'bourgeois' en 'citoyen', maar juist in wat deze rollen of praktijken gemeen hebben.

Daarbij sluit het begrip 'civiele praktijken' aan dat Nauta in het derde hoofdstuk ontwikkelt. In beide hoofdstukken wil Nauta afstand nemen van de gebruikelijke discussies over burgerschap en burgerlijke samenleving. Daarvoor in de plaats stelt hij een 'posttraditioneel' begrip, waarin die tendensen worden benadrukt die emancipatoire praktijken bevorderen. Zo is het streven naar meer gelijkheid, naar Nauta's overtuiging, geen uitvinding van utopisten of idealistische socialisten, maar een 'meer of minder geslaagde interpretatie van wat er, gedragen door "civiele praktijken", maatschappelijk al aan de hand was' (57). Welke de bedoelde 'civiele praktijken' precies zijn, blijft overigens nogal mistig; veel verder dan formuleringen als 'praktijken op het gebied van handel, bestuur en

rechtspraak' komt Nauta niet (56). Of en waarin zich dit onderscheidt van een meer klassieke notie van instituties van de burgerlijke samenleving, zoals we die bijvoorbeeld al bij Hegel kunnen vinden, blijft grotendeels onduidelijk.

De fout van 'traditioneel' links, dat wil zeggen Marx en de marxisten, was om het kind van de geslaagde emancipatoire praktijken weg te gooien met het badwater van het kapitalisme. Posttraditioneel links moet, aldus Nauta, 'de praktische kennis opdiepen die in die civiele praktijken is belichaamd' en 'als het ware aan de gebruikers teruggeven' – een project dat naar zijn mening wordt gedeeld door denkers als Habermas, Rawls, Beck en Barber (58). Nauta vertrouwt hierbij op wat je het zelfverwerkkelijkend karakter van de bedoelde civiele praktijken zou kunnen noemen. Ze zijn namelijk naar hun aard grensoverschrijdend, zelfverbreidend ('zelf-inductie'), en daarmee tegelijk ook internationaal of globaal. Daarom vloeit kosmopolitisch burgerschap, het onderwerp van het laatste hoofdstuk, ook min of meer vanzelfsprekend uiteindelijk voort uit de bewuste civiele praktijken (66-67). Een postmetafysische, pragmatistische variatie op Kants kosmopolitisme dus, niet gebaseerd op een categorische zedenwet maar op de 'dwangeloze dwang' van het principe van gelijkheid.

Nauta betoogt dat we die gelijkheid noch als een 'opgelegd regime à la Foucault' moeten opvatten, noch als 'vrij gekozen communicatie op de wijze van Habermas' (67). Eerder is er sprake van een soort civiele onzichtbare hand, vrij naar Adam Smith:

'[I]n de marge van een burgerlijke stand die ten opzichte van buitenstaanders als proletariërs, vrouwen en koloniale volken onbekommerd gewelddadig was, [ontwikkelden] zich praktijken die onbedoeld een geweldloos karakter droegen en waarvan het verstrekkend karakter vaak niet werd onderkend' (56).

Waar Hegel meende dat de staat misschien nog als integrerende macht opgewassen zou zijn tegen de destructieve tendensen van de burgerlijke samenleving, en Marx meende dat zowel burgerlijke samenleving als staat instrumenten waren van dezelfde onderdrukkende macht, vestigt Nauta

zijn hoop op praktijken van gelijkheid die – onbedoeld! – in de burgerlijke samenleving tot ontwikkeling zijn gekomen.

Vandaar ook dat Nauta, in het laatste essay over wereldburgerschap, democratie eerder als (burgerlijke) 'levensvorm' dan als politieke organisatie kan aanduiden. Er is een 'ondergrondse paradigmawisseling' gaande (of men nu Foucault, Bauman of Rawls aanhangt, 98) waardoor de norm van autonomie, ofwel individuele zeggenschap, inmiddels in westerse samenlevingen een *feitelijk karakter* heeft verkregen (99, cursivering Nauta). Opnieuw een pragmatistisch vertaalde schaduw van Kant: er is sprake van wat we een 'Faktum der Autonomie' zouden kunnen noemen. Simpel gezegd: tegen de verwachting in zijn er gelijkheidspraktijken in de wereld gekomen. En juist omdat dit tegen de verwachting in gebeurde, is onze taak nu om niet in de analyse van (on)mogelijkheidsvoorwaarden te blijven hangen, maar via zowel filosofische analyse als sociale en politieke inzet deze praktijken te bevorderen. Ook, en opnieuw zelfs juist, over grenzen heen. De democratische levensvorm heeft een 'exemplarisch karakter'; dientengevolge moeten we niet zozeer het systeem van democratie, als wel de democratisch levensvorm 'exporteren' (101). 'Wat wij mensheid noemen is een *community of fate*, waarvoor de democratische levensvorm in morele zin exemplarisch is' (105).

Vanwege dit door mensenrechten en gelijkheid bewogen kosmopolitisme spreekt René Boomkens in zijn voorwoord over Nauta's essays als 'politieke interventies', gericht tegen 'spraakmakende intellectuelen als Jos de Beus, Paul Cliteur, Herman Philipse en Paul Scheffer', voorgangers in de tobberige Nederlandse navelstaarderij van de afgelopen tien jaar. De bundel draagt per slot ook de militante titel *Politieke stukken*. Waar het gaat om de stellingname, zowel persoonlijk als zakelijk, lijkt me dit correct. Je openlijk uitspreken tegen de nieuwe waardering voor de 'Nederlandse identiteit' en tegen wat je het salonconservatisme van Cliteur en Philipse zou kunnen noemen (vgl. 121) heeft een duidelijke politieke betekenis: het gaat om een verkeerd standpunt, en een verkeerd soort engagement.

Toch wil ik enkele kanttekeningen plaatsen bij de typering van Nauta's stukken als 'politiek'. In de eerste plaats zoekt Nauta, in zijn eigen teksten in de onderhavige bundel, niet primair of nadrukkelijk de polemiek met auteurs als de bovengenoemde. Alleen Paul Scheffer wordt twee keer genoemd. De eerste keer in een eenregelige voetnoot in hoofdstuk 1, overigens in één adem met de beslist niet eng-nationalistische denker Peter Sloterdijk. De tweede keer in hoofdstuk 6 en dan tezamen met Martha Nussbaum. Bovendien zegt Nauta dat beiden 'nog goede redenen hebben ook'. Zijn – gematigde – kritiek is hier dat beiden ten onrechte een tegenstelling construeren tussen het lokale en het universele, terwijl we volgens Nauta ons allemaal noodzakelijkerwijs tegelijkertijd op drie 'existentieniveaus' bevinden: de persoonlijke sfeer, de sfeer van de rechtsstatelijkheid en de (inmiddels internationale!) sfeer van de *civil society* (108-109).

Alleen in het als bijlage opgenomen interview uit 2005 met Farhad Golyardi en Marja Vuijsje uit Nauta zich wat militanter tegenover de posities van Scheffer, Cliteur en Philipse, en meer in het algemeen tegenover de 'conservatieve *backlash*' in Nederland. Hij zet zich af tegen de gedachte dat er – in Nederland of elders in Europa – een belangwekkende nationale cultuur zou bestaan waarin allochtonen zouden moeten integreren. Daartegenover stelt hij dat burgers overal steeds vaker meer-voudige identiteiten hebben, en dat hun opvattingen eerder met hun sociologische positie samenhangen dan met enige naspeurbare nationale of etnische identiteit. Met veel zonen en dochters van migranten gaat het goed, zoals de parlementaire commissie-Blok in 2004 nog vaststelde. En waar er onbehagen bestaat, hebben volgens Nauta Berlijners van Turkse afkomst, Berlijners van Duitse afkomst en autochtone bewoners van de Schilderswijk in wezen 'dezelfde klachten over het leven in de grote stad en dezelfde harde oordelen over nieuwkomers' (116).

In de tweede plaats kunnen we ons, met betrekking tot de typering 'politieke interventies', afvragen in hoeverre het hier daadwerkelijk om 'interventies' gaat. Dat wil zeggen: hoeveel 'interventiemacht' had Lolle Nauta? Daarmee zijn we weer terug bij de kwestie waarmee deze bespreking opende. Dat Nauta voor een bepaald type filosofen van een bepaalde generatie, of zelfs meerdere generaties, een soort van *godfather*

was, wil ik wel onderschrijven – *Krisis* is er het levende bewijs van. Hij was politiek actief, bijvoorbeeld als medeopsteller van het beginselprogramma van de PvdA in 1977. Dat hij een geëngageerde, kritische linkse intellectueel was, staat buiten twijfel. Dat hij de status van publieke intellectueel ambieerde ook. Maar in hoeverre is hem dat ook daadwerkelijk gelukt? Ieder rijtje publieke intellectuelen is controversieel, maar een kleine inventarisatie vanaf de jaren zeventig levert namen op als Rudy Kousbroek, Karel van het Reve, Bram de Swaan, Hans Achterhuis, Bart Tromp, Geert Mak, en zelfs Jerome Heldring en, jawel, Paul Scheffer. Of Nauta ook in zo'n rijtje thuishoort, lijkt me geen uitgemaakte zaak. Laat ik het zo zeggen: de onderhavige bundel vormt een pleidooi – ik zou bijna zeggen: pleegt een interventie – om hem daar wel in op te nemen.

Tot de redenen om aan de canonieke status van Nauta als publieke intellectueel te twifelen, behoort mijn derde kanttekening. Aan Nauta's 'interventies' in deze bundel mogen we wellicht een politieke strekking toedichten, maar voor de aard van zijn argumentatie voor de betreffende kwestie geldt dat niet. Voor bestaan en rechtvaardiging van de civiele praktijken, die zoals gezegd het theoretische hart van de bundel vormen, geeft Nauta niet in de eerste plaats politieke argumenten, en zelfs niet primair filosofische, maar bovenal *sociologische* argumenten. Zoals traditioneel de sociologen stelden dat een gevestigde middenklasse van vitaal belang is voor een ordelijke samenleving, zo betoogt Nauta iets vergelijkbaars omtrent civiele praktijken. Het bestaan van zulke praktijken is een sociologisch vaststelbaar feit. En zelfs het 'ontgrenzende' karakter ervan zou je eerder sociologisch dan politiek kunnen begrijpen; het belangrijkste kenmerk van die civiele praktijken is immers dat het gevolgen zijn die onbedoeld optreden. Nauta's hoop is dat onbedoelde effecten, eenmaal opgetreden, wel 'bedoeld' kunnen worden versterkt. Maar ook dit lijkt mij eerder een sociologisch dan een politiek proces. Anders gezegd, het blijft de vraag of het hier een vorm van *maakbaarheid* betreft.

Met deze drie kanttekeningen is, enigszins ironisch, wel tegelijk de *actualiteit* van deze bundel aangegeven. Want het gekift van conservatieve, nationalistische of zelfs linkse critici tegen de elite die haar historische plicht verzaakt zou hebben om duidelijke normen te stellen en leiding te geven, kan moeilijk als vruchtbare bodem voor een intellectuele discussie

worden beschouwd. Het is daarom wellicht thans moeilijker dan in de afgelopen decennia om nog de rol van gezaghebbende publieke intellectueel te spelen. En ook meer dan in de afgelopen decennia lijkt de sociologische analyse de plaats in te nemen van de politieke standpuntbepaling. Nu kunnen natuurlijk ook sociologen publieke intellectuelen zijn, zoals het voorbeeld van Bram de Swaan aangeeft. Wat ik me afvraag is of Nauta's actuele bundel niet beter *Sociologische stukken* had kunnen heten.

Gijs van Oenen is universitair docent aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam en lid van de redactie van *Krisis*.

 De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.